

Correctievoorschrift HAVO

2017

tijdvak 2

kunst

beeldende vormgeving - dans - drama - muziek - algemeen

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het bij de toets behorende correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden met inachtneming van het correctievoorschrift toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

NB1 Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift te laat zou komen.

In dat geval houdt het College voor Toetsen

3 Vakspecifieke regel

Voor dit examen kunnen maximaal 60 scorepunten worden behaald.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt 1 scorepunt toegekend.

Blok 1

1 maximumscore 2

- Het Laatste Oordeel is de dag waarop Christus een oordeel zal vellen (zowel de levenden als de doden en) over wie naar de hel en wie naar de hemel zal gaan 1
- De middeleeuwse gelovige probeerde een zo goed mogelijk leven te leiden volgens de regels van het geloof (uit angst om in de hel te komen / vanuit het verlangen in de hemel te komen) 1

2 maximumscore 2

- De hellemond / toegang tot de hel, links vanuit Christus gezien 1
- De mensen die naar de hemel gaan, rechts vanuit Christus gezien 1

Opmerking

Alleen als het onderdeel van de voorstelling én de plaatsing juist worden benoemd, 1 scorepunt toekennen.

3 maximumscore 1

een van de volgende:

- Een vaste indeling droeg eraan bij dat gelovigen het verhaal konden herkennen.
- Een vaste indeling maakte de voorstellingen eenvoudig leesbaar voor de gelovigen.
- Een vaste indeling zorgde voor een juiste weergave van de hiërarchie (volgens de christelijke leer) van de figuren.

4 maximumscore 2

twee van de volgende:

- Door middel van kopieën kon kennis worden gedeeld.
- Door middel van kopieën kon het geloof worden verspreid.
- Door middel van de kopieën kon de eenheid binnen de Kerk worden bevorderd.
- Door middel van kopieën werd het behoud van belangrijke (geloofs)teksten gewaarborgd.

per juiste reden 1

Vraag	Antwoord	Scores
5	<p>maximumscore 1</p> <p>Het gevaar was dat kopieerwerk zou leiden tot trots / eigendunk en dit werd gezien als een zonde.</p>	
6	<p>maximumscore 3</p> <ul style="list-style-type: none"> • vormgeving (twee van de volgende): <ul style="list-style-type: none"> – (compositie) De figuren omsluiten de tekst (gedeeltelijk). – (kleur) Het kleurenpalet komt overeen met de kleuren in hoofdttekst en afbeelding (overwegend rood en blauw). – (vorm) De vorm van de versieringen lijkt op de vormgeving van de letters van de tekst. • voorstelling (een van de volgende): <ul style="list-style-type: none"> – De draak onderaan bijt in de linker kolom / in de rand van de tekst. – Het mannetje bovenaan komt tevoorschijn uit een ornament (slakkenhuisvorm) bij de hoofdttekst. – het mannetje bovenaan ligt op de tekst / lijkt op de tekst te rusten. 	<p>2</p> <p>1</p>
7	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – De hoofdttekst staat vast / is een kopie van een originele tekst en deze moet in tact blijven. – De psalmen zijn religieuze teksten en dus heilig. Het afbeelden van monsters in of tussen de tekst zouden deze psalmen ontheiligen / afbeeldingen van monsters in of tussen de tekst plaatsen zou getuigen van weinig eerbied. – De randfiguren vormen een (eigentijds) commentaar op (een specifiek deel van) de hoofdttekst / zijn een verheldering/illustratie (of omkering) van de inhoud van de hoofdttekst en worden zodoende naast een passage in de hoofdttekst geplaatst. – De randfiguren staan inhoudelijk los van de hoofdttekst / vormen een wereld op zich / zijn er ter afleiding/voor het plezier en worden zodoende buiten de hoofdttekst geplaatst. 	
	per juist antwoord	1

Vraag	Antwoord	Scores
8	maximumscore 1	
	In het idee van het vagevuur wordt benadrukt dat God zo veel mogelijk zielen redt / dat God voor zondaars, ook na de dood, een kans op toegang tot de hemel heeft gecreëerd.	
9	maximumscore 3	
	1 juist	
	2 juist	
	3 onjuist	
	4 juist	
	indien vier antwoorden juist	3
	indien drie antwoorden juist	2
	indien twee antwoorden juist	1
	indien een of geen antwoord juist	0
10	maximumscore 2	
	twee van de volgende:	
	– De groep dansers maakt gulzige, grijpende bewegingen naar de duivel.	
	– De groep dansers brengt de handen naar de open monden en/of maakt een kauwende beweging met de mond.	
	– Een danser springt boven op de ander en bijt in zijn nek, alsof hij zijn bloed wil drinken.	
	– De groep dansers achtervolgt de duivel door over de vloer te schuiven (om het eten te bereiken).	
	per juist antwoord	1
11	maximumscore 2	
	• publiek in de zaal: Op deze manier creëert Linning voor het publiek in de zaal een beeld dat lijkt op het schilderij van Bosch, waarbij het publiek op het podium in de encenering wordt opgenomen en symbool staat voor de gewone / aardse mens	1
	• publiek op het podium: Op deze manier kan Linning het publiek direct verleiden / direct laten ervaren wat het is om verleid/bespeeld te worden	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Blok 2

12 maximumscore 2

Het antwoord moet dezelfde strekking hebben als (twee van de volgende):

- ruimte voor disharmonie / dissonantie
- ruimte voor het niet-logische / het onbewuste
- directe uitdrukking van emotie / het gevoel

per juist antwoord

1

13 C

14 maximumscore 1

een van de volgende:

- Eerder pleitte Schönberg voor het direct uitdrukken van emoties, het creëren van een systeem lijkt hiermee in tegenspraak.
- Schönberg pleitte voor vrijheid van regels (het anti-logische) en het creëren van nieuwe regels lijkt hiermee in tegenspraak.

15 maximumscore 1

Schönberg kiest voor Mozes' partij voor Sprechgesang / bij Mozes is sprake van Sprechstimme/spreekstem. Aäron zingt zijn partij.

Opmerking

Als slechts een van de partijen is benoemd, geen scorepunt toekennen.

16 maximumscore 2

- Een grote groep / het koor vertegenwoordigt de stem van God 1
 - zodoende is God niet (herleidbaar tot) één persoon / één herkenbare figuur/gestalte 1
- of
- Verschillende stemmen zingen door elkaar 1
 - zodoende is het beeld van God diffuus 1
- of
- Zowel mannen- als vrouwenstemmen vertegenwoordigen de stem van God 1
 - zodoende is het beeld van God onzijdig / diffuus 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

17 maximumscore 1

een van de volgende:

- Het koor staat in het donker, waardoor God niet herkenbaar is voor het publiek.
- Het koor staat met de rug naar het publiek, waardoor God geen gezicht krijgt / geen herkenbare gestalte krijgt.

18 maximumscore 1

een van de volgende:

- Het element van de Joden als onderdrukt volk in Egypte kon joden bewust maken van hun onderdrukte positie in Duitsland (en kon hen aansporen tot verzet ertegen of een aanzet vormen tot een vlucht).
- Het element van het vasthouden aan de weliswaar slechte, maar zekere situatie uit angst voor een onzeker toekomst kon gezien worden als een boodschap richting sommige joden in Duitsland om een andere houding aan te nemen (en ze aan te zetten tot een vlucht).
- Het element van hoop en/of volharding, het verhaal laat zien dat het beloofde land bereikt wordt, ondanks barre tijden. Dit kon joden in Duitsland helpen om ook in deze moeilijke tijd vast te laten houden aan het geloof.
- Het element van waarschuwing voor welsprekendheid/mooie woorden of waarschuwing voor verbluffende wonderen, kan opgevat worden als een waarschuwing tegen de NSDAP die het Duitse volk wonderen beloofde.

19 maximumscore 1

een van de volgende:

- Het ideaal van het vormgeven van een nieuwe wereld of maatschappij / een nieuwe (socialistische) toekomst waarin iedereen gelijk is contrasteert met het feit dat hun kunst weinig respons vond in brede delen van de maatschappij.
- Het ideaal van 'uitdrukking geven aan het universele' (universele emoties, gedachtes) contrasteert met het feit dat hun kunst destijds door een klein deel van de samenleving begrepen of gewaardeerd werd.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Blok 3

20 maximumscore 3

Het werk kan tot het expressionisme worden gerekend vanwege (drie van de volgende):

- (onderwerpskeuze) De keuze om een dans vast te leggen past bij de fascinatie voor de expressie van kracht of beweging.
- (vormgeving) De abstrahering: de vereenvoudiging van de figuur/ledematen om de essentie van de beweging/emotie weer te geven.
- (vormgeving) De deformatie of vervorming: om de dynamiek van de beweging te benadrukken.
- (vormgeving) De hoekige, expressieve houding: hieruit spreekt spanning of emotie.
- (werkwijze) de (ogenschijnlijk) snelle / spontane werkwijze, waardoor expressie van de maker tot uitdrukking komt.

per juist antwoord 1

21 maximumscore 2

- Bij improvisatie brengt een impuls / een actie als vanzelf een vervolg/reactie teweeg 1
- De faun past hierbij omdat dit wezen een grillig / impulsief karakter heeft vanwege zijn (combinatie van menselijke en) dierlijke eigenschappen 1

22 maximumscore 2

- Een deel van het publiek ('provincialen') verwachtte amusement (humoristische sketches) / eenvoudig vermaak dat gangbaar was in het vari  t  theater en Leistikow sloot met haar optreden niet aan bij deze verwachtingen / de vernieuwende dans van Leistikow was vreemd voor dit deel van het publiek 1
- Het publiek van kunstminnaars kon de vernieuwingspoging / de nieuwe vorm van dans wel waarderen, want dit deel van het publiek was bekend met moderne dans / dit deel van het publiek was zelf op zoek naar vernieuwing 1

23 maximumscore 3

- materiaal: niet academisch materiaalgebruik, zoals het gebruik van touw of haar 1
- vorm: deformatie / abstrahering, zoals het gerekte gezicht, de brede mond, de spitse neus, de accentuering van de oogkas of de mond 1
- decoratie: de beschildering van het masker in geometrische / abstracte patronen 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

24 maximumscore 1

Het niet-gemaskerde menselijke gezicht staat voor het leven / het menselijke / het lichamelijke.

25 maximumscore 2

(twee van de volgende):

- De Duivel maakt hoekige, stampende bewegingen met gebogen benen en brede schouders, terwijl De Danseres voorzichtige, vloeiende, sierlijke bewegingen maakt.
- De Duivel maakt met gebalde vuisten een slaande / snijdende beweging van boven naar beneden, terwijl De Danseres knielt en afwerende bewegingen maakt.
- De Duivel plaatst zijn handen in de zij, waardoor hij breed oogt, terwijl De Danseres de armen vooruitsteekt of naast het lichaam houdt, waardoor ze smal oogt.

per juist antwoord

1

Opmerking

Aan een antwoord mag alleen 1 scorepunt worden toegekend als zowel de bewegingen van De Duivel als de bewegingen van De Danseres worden benoemd.

26 maximumscore 1

De Duivel draagt (een masker en) kleding die hem breed maakt, waardoor hij groot lijkt (mannelijk, dierlijk), terwijl De Danseres smal vallende / sierlijke kleding draagt, waardoor ze rank / kwetsbaar oogt (vrouwelijk, menselijk).

Opmerking

Alleen als het kostuum van De Duivel én De Danseres juist worden benoemd, 1 scorepunt toekennen.

27 maximumscore 1

een van de volgende:

- Door het gebruik van maskers kwam de nadruk op de expressie van het lichaam te liggen.
- Door het gebruik van maskers werd de emotie universeel gemaakt (los van de persoon).

Blok 4

28 maximumscore 2

twee van de volgende:

- Er was sprake van economische groei na de Tweede Wereldoorlog, waardoor er een welvarende middenklasse ontstond die geld (en tijd) had om te besteden aan amusement.
- De bevolking had meer tijd om vrij te besteden (als gevolg van financiële voorspoed en/of als gevolg van tijdsbesparing op het gebied van huishoudelijk werk door technische vernieuwing).
- Een steeds groter deel van de bevolking beschikte over een eigen auto, waardoor het attractiepark eenvoudig bezocht kon worden.

per juist antwoord

1

29 maximumscore 2

twee van de volgende:

- Walt Disney is de verpersoonlijking van The American Dream, hij laat zien dat hij klein begonnen is (met Mickey Mouse) en nu zo ver is dat hij een groot attractiepark gaat bouwen.
- Walt Disney is de verpersoonlijking van The American Dream, hij benadrukt dat hij een droom heeft die hij najaagt en probeert waar te maken (alles is mogelijk).
- In het fragment wordt benadrukt dat met veel inspanning binnen één jaar een droom werkelijkheid kan zijn (alles is mogelijk).

per juist antwoord

1

30 maximumscore 1

In een sprookje komen vaak niet-werkelijk bestaande zaken/gebeurtenissen voor (fantasiefiguren, magische wezens, fantasielandschappen en tovenarij). Een tekenaar kan deze niet bestaande elementen / deze fantasie-elementen op de tekentafel creëren.

Vraag	Antwoord	Scores
31	<p>maximumscore 2</p> <p>twee van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – Op het moment dat het zwaard betoverd wordt / extra kracht krijgt, is er sprake van close-up. – Op het moment dat de draak in het hart wordt getroffen is er een close-up. – De laatste aanval van de draak wordt weergegeven (vanuit de prins) in een extreem kikkvorsperspectief. <p>per juist antwoord</p>	1
32	<p>maximumscore 3</p> <ul style="list-style-type: none"> • (eerst herhalende) dalende toonreeks / toonladder en/of dalende tonen aan het einde van de val • vertraging in het tempo tijdens de val • herhaling van het motief tijdens de val 	1 1 1
33	<p>maximumscore 1</p> <p>Een symfonieorkest biedt (een van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – de mogelijkheid tot grote verschillen in dynamiek (hard zacht). – een veelheid aan klankkleuren. 	
34	<p>maximumscore 1</p> <p>Door de hoofdrol (een van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – blijkt ze tegelijkertijd zowel goede als slechte kanten te hebben / wordt het personage van Maleficent uitgediept / krijgt ze een gelaagd karakter (round character) en zal het publiek haar karakter beter begrijpen / meer waarderen. – ziet het publiek de gebeurtenissen vanuit het gezichtspunt van Maleficent en zal het meer met haar meeleven. 	
35	<p>maximumscore 1</p> <p>een van de volgende:</p> <ul style="list-style-type: none"> – De perspectief-afhankelijkheid van goed en kwaad sluit aan bij de verwerping van vaste objectieve waarheden die kenmerkend is voor het postmodernisme. – In <i>Maleficent</i> is sprake van deconstructie (en reconstructie) van <i>The Sleeping Beauty</i>. Dit is een postmoderne behandeling van verhalen / geschiedenissen ('waarheden'). 	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

36 maximumscore 1

een van de volgende:

- De technische (digitale) middelen maken het mogelijk om in *Maleficent* fantasy-elementen bedrieglijk echt vorm te geven. (In de tijd dat *The Sleeping Beauty* uitkwam was men daartoe minder goed in staat.)
- In *Maleficent* worden (levensechte) tekeningen gecombineerd met scènes waarin we echte acteurs zien, door die combinatie vervaagt de de grens tussen realiteit en fictie. (In *The Sleeping Beauty* is alles getekend, dus duidelijk niet echt.)

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Accordeer deze gegevens voor Cito uiterlijk op 26 juni.

6 Bronvermeldingen

Blok 1

- afbeelding 1 <http://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W34/description.html>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 2 https://nl.wikipedia.org/wiki/Getijdenboek_naar_Geert_Grote, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 3 http://www.wikiwand.com/nl/Tr%C3%A8s_Riches_Heures_du_duc_de_Berry, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 4 <http://www.collectorsweekly.com/articles/naughty-nuns-flatulent-monks-and-other-surprises-of-sacred-medieval-manuscripts/>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 5 <https://nl.wikipedia.org/wiki/Vagevuur>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 6 <http://datisoss.nl/wp-content/uploads/2016/03/tuin.jpg>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 1 <http://www.dailymotion.com/video/x33co3e>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 2 <http://www.dailymotion.com/video/x33co3e>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016

Blok 2

- audio 1 <https://www.youtube.com/watch?v=iHrt5ajAsM>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- audio 2 <https://www.youtube.com/watch?v=c4eCHbBqfrA>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 1 Arnold Schönberg, *Moses und Aron*, Vienna State Opera, 2007 (DVD)
- film 2 Arnold Schönberg, *Moses und Aron*, Vienna State Opera, 2007 (DVD)

Blok 3

- afbeelding 1 <http://dare.uva.nl/document/2/158102>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 2 <http://dare.uva.nl/document/2/158102>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 3 [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c7/Faun_2_\(PSF\).png](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c7/Faun_2_(PSF).png), laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- afbeelding 4 <http://dare.uva.nl/document/2/158102>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 1 <https://www.youtube.com/watch?v=KyNkEm-cFVk>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 2 <https://www.youtube.com/watch?v=KyNkEm-cFVk>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016

Blok 4

- film 1 <https://www.youtube.com/watch?v=rIrq3RFUQPU>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 2 <https://www.youtube.com/watch?v=JmM-XX8atIQ>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 3 <https://www.youtube.com/watch?v=JmM-XX8atIQ>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016
- film 4 <https://www.youtube.com/watch?v=pzYLGilV5fk>, laatst geraadpleegd op 1-11-2016

Stichting Cito Instituut voor Toetsontwikkeling heeft ernaar gestreefd de auteursrechten op hier gebruikt materiaal te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Wie desondanks meent zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Cito.